

„VÁGTAM A KOZÁKOT KOMA...”

Nagyotmondások a Nagy Háború idején történekről

Tanulmányom témája a hazugságmese, a „nagyotmondás”, valamint az e témával kapcsolatos néprajzi kutatómunkám ismertetése a Nagy Háború idején történekről tükrében. A bevezető részben a folklór hazugságmesejének irodalmi megfelelőjéről, a hazugságtörténekről írok¹. Ezután a hazugságmese meghatározása, jellemző típusai következnek, valamint röviden ismertetem a Magyar népmesekatalógus 8. kötetének² típusmutatóját. Végezetül a néprajzi gyűjtőmunkám tapasztalatait írom le. 2001-ben kezdődött a kutatásom és közel két évig tartott a magyar nyelvterületen, határon innen és túl, mintegy negyedszáz kutatóponton. Digitális technikával is felvettük az elhangzottakat, majd ezt követően egy dokumentumfilm is készült.³ A nagyotmondások többnyire arról szóltak, hogy amerre a magyar katonák a Nagy Háború idején jártak – főleg Oroszországban –, milyen hatalmas dolgokat lehetett látni, milyen furcsa, hihetetlen dolgok történekről.

A hazugságtörténet

A *hazugságtörténet*⁴ a kalandirodalom körébe tartozó, a legkülönfélébb műfajokban jelentkező műforma, a folklór hazugságmesejének irodalmi megfelelője. A történet elbeszélője vagy hőse a valóságban tényszerűen megtörténtként ad elő kalandokat, eseményeket, amilyenek a valóságban nem fordulhatnak elő, ill. az adott társadalmi köztudat szerint hihetetlenek, képtelenek. A történekrőlben nem a fantasztikumra épülő história a fikció – mint a fantasztikus irodalomban vagy a

¹ A hazugságmese a folklór, az irodalom és a félnépi költészet között mozognak.

² KOVÁCS (szerk.) 1989.

³ Az „Ez úgy igaz, ahogy hiszitek – nagyotmondó mesélők nyomában Berecz Andrással” című filmet 2003-ban a 34. Magyar Filmszemlén, több televíziós csatornán, nemzetközi fesztiválokon, konferencián is bemutatták (rendező: Karácsony-Molnár Erika, Operatőr: Kötő Zsolt, Mohi Sándor, 55 perc, 2002).

⁴ MARTINKÓ 1975. 300.

mesében –, hanem az, hogy az elbeszélte történet hazugság. Leggyakoribb formájában a hős azonos az elbeszélővel, az elbeszélés tehát „énformában” előadott hazugság.

A hazugságtörténet legkorábról ismert előzménye a Kr.e. 13. századi *Igazság és Hamisság* története az óegyiptomi irodalomban. Ókori eredetű a héber hazugságtörténet a *guzmá*, vagyis túlzás is. Eredetileg a népköltészetben virágzott, de gyakran előfordul a talmudi *agadában*, sőt még a *haláhában* is. Fantáziadúsak azok a hazugságtörténetek, amelyek *Rabá bar bar Haná* a Kr.e. 400 körül élt amóra (törvénytárgyozó tudós) nevével maradtak fenn. Ezek többnyire csodás elemekkel fűszerezett, meghökkentő útikalandók, amelyek a hitelesség kedvéért *ledidi hazi li*, vagyis *személyesen láttam* szavakkal kezdődnek. Forrásaik a népi szájhagyomány meséi mellett a beduinok meséi voltak.⁵ Az európai irodalomban ismert hazugságtörténetek ősenek az első századi Lukianosz *Igaz történetek* című műve a korabeli történetírás paródiája, a történeti ábrázolások látszólagos, adatokra támaszkodó korrektségén ironizál. A boldogok szigetein Lukianosz szerint 365 vízforrás, 365 mézforrás, 500 mirhaforrás, 7 tejfolyó, 8 borfolyó van. Minden egyes elem abszurdabb, mint az előző, az ironikus effektust a leírás adatszerű komolysága eredményezi.⁶ Már a Kr.e. 4. században a *bergei Antiphanész* híres volt képtelen történeteiről. A Kr.e. 3–2. századi *Plautus A hetvenkedő katona* c. komédiájában a hazudozó hős évszázadokra szóló mintáját teremtette meg. Az *Alaron* c. görög darab nyomán készült, ismeretlen szerzőtől származó cselszövevényes vígjáték tárgya: a hetvenkedő katona kijátszása.

A középkori latin költészetben a 11. századi *Carmina Cantabrigiesina* gyűjteményben található a *Modus florum* (Virágok éneke) c. hazug dalocska. A 13. századi vándorénekesektől a 16. századi mesterdalnokokig Európa-szerte éneklék az ilyen és ehhez hasonló értelmetlen szövegű, nyelvi ficamokkal megtűzdelt hazugságdalokat. A dalokat gyakran színjátékok keretében is előadták. Ugyanakkor virágzik a prózai hazugságtörténet is vándor anekdoták, trufák keretében, amelyeket népkönyvekben gyűjtöttek össze. Az

⁵ KÁKOSY – RAJ 1975. 299.

⁶ TAR 2007. 17–24.

izlandi sagairodalom kései, 14. századi műfaja a *lygisaga* is hazugságtörténet.

A 16. században német nyelvterületen megszorodnak a határozottan szórakoztató *Swankgyűjtemények* (ún. „Kedvderítő”, „Pihenőkönyvecske”). Nyugat-Európában reneszánszát éli a bolondirodalom, mindezekben gyakori a hazugságtörténet. 1515-ből való az első *Eulenspiegel*ről szóló népkönyv. 1587-ben J. Spies adta ki a Faustbuch első változatát; mindkét mű számos átdolgozásban jelent meg, s népszerű hőseik kalandjai számos hazugságtörténetet tartalmaznak.

A 17. századi barokk irodalomban a hazugságtörténet főleg a regényben játszik jelentős szerepet. *Ch. Ruter* teremtette meg satirikus regényében egy korlátolt vidéki kispolgár, *Schelmuffsky* alakját, aki sohasem jutott túl szűkebb hazája határain, de elképesztő hazugságaival igazi hősnek akarja magát mutatni. *Gryphius Horribilicribrifax* c. vígjátékában a 30 éves háborúból jól ismert szájhős és hencegő katona karikatúráját adja.

A 18. században alakul ki a hazugságtörténetek mindmáig legismertebb típusa: K. F. H. von Münchhausen⁷ (1720–1797) személye körül, aki az orosz-török háborúból való visszatérése után számos humoros, dicsekvő kalandjáról számolt be.⁸ Legújabb példája a hazugságtörténeteknek *M. Walser Lügengesichten* c. kötete, ami 1964-ben jelent meg.⁹

Magyarországon e műfaj a 16. századi irodalomban tűnt fel. E műfajnak életteret a népkönyvek, ponyvák, kéziratok művek, a diák-kollégiumi költészet, az iskoladrámák (pl. óriás méh¹⁰), valamint az

⁷ A legismertebb Münchhausen történetek a következők: Münchhausen lova és a templomtorony: lovát -úgy hiszi-, egy karóhoz köti, reggelre a hó elolvad, ő a temetőben ébred, lova a templomon; Münchhausen ágyúgolyón lovagol; a mocsárba esik a lovával, de parókájának copfjával kihúzza magát a mocsárból; a törököktől felszabadított orosz városban itatja kettévágott lovát. KÁSZONYI 1982. 707–708.

⁸ A *münchauseniáda* Münchhausen báróról kapta a nevét. A kalandirodalom körébe tartozó hazugságtörténet sajátos műfaji változata. Kereteiben különféle képtelen történetek, vidám anekdoták, háborús elbeszélések kapcsolódnak Münchhausen alakjához. E történetekhez korán az irodalmi nagyotmondás, lódítás fogalma társult. KOVÁCS 1982. 708.

⁹ KOVÁCS – KURCZ 1975. 300.

¹⁰ Az óriás méhek motívumát az iskoladrámákban is megtaláljuk: „Orientalis: No, még bárcsak egyet mondj, mit láttál? / Occidentalis: Láttam, hogy egy raj méhet

egyek anekdotagyűjtemények adtak. Művelésük szélesebb körben a 17. századtól, a humanista és barokk műfajok népszerűsödésével terjedt el, az irreális, képtelen, mulattató versengések formájában: pl. ételek versengése. A Münchhausen történetek elterjedésével (magyar fordításban már 1805-ben) a 18. század végén megjelentek az obszitos történetek, az ún. háryádák¹¹ csírái is. Sok hazugságtörténet belekerült olyan híres anekdotagyűjteménybe, mint Kónyi János A mindenkor nevető Démokritusa (1782) vagy Hermányi Dienes J. Nagyenyedi Demokritusa (1760). E históriák egy-egy elemét átveszik irodalmi értékű alkotások is, pl. Csokonai Vitéz Mihály Békaegérharca, Vörösmarty Mihály A holdvilágos éj c. novellája, valamint Arany János komikus eposzai. A hazugságtörténet magas művészi szinten válik irodalommal Garay János „Az obszitos” (1845)¹² című munkájában és Petőfi Sándor János vitézének néhány szakaszában.¹³

szintén akkor akart befogni egy ember, olyan nagy volt a méh, mint egy öreg pulyka...” DÖMÖTÖR 1954. 107.

¹¹ Háry János kiérdemesült obszitos nevéből alkotott tréfás, magyar-francia-latin makaronikus szó, az általa elmondott képtelen kalandok vagy ehhez hasonló történetek összefoglaló neve. KOVÁCS 1979a. 471.

¹² Garay János a hetvenkedő, kiszolgált katonát magyar környezetbe helyezi. Remek életkép bontakozik ki az elbeszélésből. Színhely a falusi kocsmá. Az iddogáló, beszélgető, vidám parasztleányek estefelé egyre nagyobb kíváncsisággal figyelik az obszitos vitéz „merész beszédeit”. *Háry János – a napóleoni háborúkat (1800–1814) megjárt vén baka – vakmerő nagyotmondásaival, erős túlzásaival kápráztatja el naiv hallgatóságát. Nemcsak a dicsőség, a hírnév vágya hajtja, a bor mámore is fűti, midőn „kalandos életéből regét regére kezd”. A kocsmái társaság pedig hüledeznek és ámuldoznak a képtelen, mesébe illő kalandokon. A humor forrása nem csupán a főhős hengegő nagyotmondásainak sorozata, hanem a környezetrajz, a nagyszerűen jellemzett hiszékeny hallgatóság is. Kodály Zoltán *Háry János kalandozásai Nagyabonytól a Burgváráig* című daljátéka 1925-ben készült el Harsányi Zsolt és Paulini Béla szövegkönyvéből, amely Garay János *Az obszitos* c. elbeszélő költeménye nyomán született.*

¹³ BOGNÁR 2013. 231–240.

Hazugságmese, nagyotmondás

A *hazugságmese* a tréfás mesék alműfaja, ennek állandó magja képtelen hazugságok olykor ötletes ötvözete, hazugságok versenye, fokozódó felsorolása.¹⁴ *Nemzetközi jellegű*, sokszor meglepő távolságokból idézhetjük fel a pontosabb megfeleléseket. Angliától Japánig egész Eurázsiaiban, de az óceán túlsó partján is ismert és népszerű.¹⁵ Különösen nagy jelentősége van a hazugságmésének a *török irodalomban és népköltészetben*. Már a 13. századból ismerünk *tekerleme* szövegeket, melyeknek feljegyzői, ill. versbe szedői jelentős költők. Az általuk rögzített hazugságmésének magyar változatai is ismertek:

- a süket, a vak és a kopasz (AaTh 1965)
- ki álmodik szebbet (AaTh 1926*)

A szójátékokkal megtűzdelt verses *tekerleme* szövegek népszerűek voltak 13–16. századi misztikusok, népköltők körében, de hatott az oszmán történetírók stílusára is. A műfaj hódoltság kori, rendkívüli népszerűsége is részben magyarázat a magyar változatok változatosságára és gazdagságára is.¹⁶

A *hazugságmese* összefoglaló terminus alatt heterogén túlzástípusokat találhatunk, melyek *tematikailag korhoz kötöttek*. A 10. században az „*Az már nem igaz*” mesetípusba tartozó túlzásokkal kapcsolatban azt mondták: „Hazugságot fogok énekelni, hogy megnevettesem önöket!” 1500 körül Bebel háborút és vadászkalandot féllovon átvészoló hazugságkovácsról tesz említést. A 15–16. században parttalan dicsekvéseket jegyeztek fel óriás növényekről, állatokról, tárgyakról úti élmények kapcsán. A münchauseniádákban képtelen vadászsikerekről szóló történetek, csellel, ügyességgel való kérdés szerepelnek.¹⁷

Az elhíhetőség koronként más és más. Középkorban, de a korábbi időkben is, az *idegen országokról, a világ felépítéséről* az ismeretek alig léteztek, így hihetőek lettek a távoli országok csodás

¹⁴ VOIGT 1975. 299.

¹⁵ VOIGT 1998a. 242–245.

¹⁶ KOVÁCS 1979b. 509–510.; THOMPSON 1946; AARNE, A. – THOMPSON 1961.

¹⁷ BENEDEK 1989. 9.

lényeiről szóló hazugságok.¹⁸ A Talmudban, Mishnaban a 3. századtól szerepelnek óriási állatok. Antik gyökerei vannak *A felszerszámozott medve* mesetípus profán ágának is – már Esopusnál szerepel. A lustasági versenyről¹⁹ szóló történet ismeretes az 1474-es Sztárai kódexből is latinul, majd a *Gesta Romanorum* 1695-ös Haller-féle fordításban.²⁰

A középkori fabliau: Li Fabliaus di Coquaigne a 16–17. században elsősorban a germán flamand földön elterjedt képzet, de ismerték egész nyugaton Spanyolország kivételével. Ezekben a mesékben a képtelen kalandok a gazdagság, a jólét országában játszódnak (Eldorádó, János pap országa, Schlaraffenland), ahol az emberek annyit ehetnek és ihatnak ingyen, amennyit csak akarnak. Bőségben van a hal és a hús minden fajtája, tej- és borfolyók folynak, sült ludak, disznók sétálnak az utcákon. A magyar anyagban leggyakrabban a kulináris paradicsom motívumai, a fáról hulló pénz, a restség és lustaság dicséretének részletei kerültek feljegyzésre a 20. századi variánsokban.²¹ A tejjel-mézzel folyó Kánaánra utaló, sült tyúkkal, malacokkal, borfolyókkal kapcsolatos élményüket többnyire kántorok illetve poétás lelkű paraszti rímfaragók foglalták versebe.²²

A felfordult világról szóló történetek a német közköltészetben a legnagyobbbrészt a 14–15. századra esnek, de már a 15. századtól megtalálható az a motívum, hogy a nyúl vadászik a vadászra. Ismeretes az a motívum is, hogy a birka megtámadja a farkast, béka elnyel egy gólyát, ludak sütik a szakácsot. A 19. század elejére a társadalmi szerepek szimbolikus cseréje kerül előtérbe, pl. beteg gyógyítja az orvost, kliens ad tanácsot az ügyvédnek.²³

A 17–18. századi schwankkönyvekben szereplő hazugságmesék Thompson szerint befolyásolták a szóbeliséget.²⁴ A barokk kor prédikátorai megfelelő morális felhanggal a világ hazugságaival

¹⁸ BENEDEK 1989. 10.

¹⁹ Pl. az első királyfi a tűz előtt ülve akkor sem húzná vissza lustaságból a lábát, ha az megégne.

²⁰ BENEDEK 1989. 12.

²¹ BENEDEK 1989. 12–14.

²² KOVÁCS 1979b. 509–510.

²³ BENEDEK 1989. 15–16.

²⁴ THOMPSON 1946. 214–216.

szemben használták fel a hazugságmeséket, egyúttal szórakoztatva is a hallgatóságot.

A 18. században R. E. Raspe Münchhausen báró kalandjait bemutató könyve és a nyomán készült müncheniádák nagy hatással voltak a hazugságmesékre. A nagyság, a terjedelem, a különleges sajátságok túlzásaira épülő müncheniádák szorosabb vagy tágabb párhuzama mutatható ki a magyar hazugságmesé anyagban. Ugyanakkor már korábbi hagyományok, a szóbeliségben meglevő anyag befolyásolhatta a müncheniádákat.²⁵

A természetfeletti méreteket öltő állatokról,²⁶ növényekről, tárgyokról szóló mesék a kezdetektől elterjedtek voltak világszerte, de nagyobb gyakorisággal a középkortól kezdve tűnnek fel a hazugságmesék között: egy-egy epizódként, vagy láncba kapcsolódóan, személyesen látott élményként egyes szám első személyben elbeszélve.

Az óriás háziállatok méretét pl. úgy jellemzik, hogy egy madárnak rengeteg időre van szüksége az állat egyik végétől a másikig tartó repüléshez; vagy amíg valamilyen hanghatás az állat egyik végétől a másikig elér; vagy a kiterjedt tér, amit az állatok betöltenek az istállóban, földön, pajtában.

A nagy kerti vetemény leíró jegyek közül gyakori: a növény által beárnyékolt térrel való jelölés (nagy káposzta, nagy tők). *A nagy üst* terjedelmét szintén tér és idő jegyekkel írják le. Leggyakrabban azzal az idővel és távolsággal, amit a hangnak kell megtennie az üst egyik szélétől a másikig.

Nagy tojás, dinnye: az eredetileg kisméretű tárgy olyan hatalmas terjedelemmel rendelkezik, amelyben lovas, vagy huszár, regiment katona, ménes vagy gulya fér el. A magyar hazugságmesében a 17. század végétől fordul elő különböző természetfeletti állatok méreteivel kombinálódva (a 19. századtól leggyakrabban égbenjárást, apám lakodalmát tartalmazó mesetípus tartozéka).²⁷

Az óriási rovarok közül a történeti, 17. század végi feljegyzésektől kezdve napjainkig népszerű:

²⁵ BENEDEK 1989. 17–19.

²⁶ A magyar hazugságmesére nem jellemzőek: az óriás vadállatok; vagy a kis állatok óriássá nőnek; világszerte ismert nagy hal sem gyakori, bár előfordul.

²⁷ BENEDEK 1989. 19.

– a szúnyog zsírja rengeteg, a csontja akkora, mint Duna-híd; a tetű hízó malac nagyságú; a bolha teve nagyságú, egész házat bevilágító szörnyű nagy szemű, a Duna vizét fel tudja szívni a hasába; a keresztespók egyik lába égben, a másik a földön, kiálló szőrein, mint létrán mászik a hős; a méh olyan nagy, mint egy pulyka.

A magyar hazugságmesék között leggyakoribb a nagy kerti vetemény, nagy üst, nagy tojás, óriás rovarok, néha óriás háziállatok (ló, bika), nagy fa, égisz érő növények, nagy madár, kenyér, egyéb óriási tárgyak.²⁸ Berze Nagy János az 1960. típuszám alatt nagyotmondó hazugságok címszó alatt 5 változatot közöl. 1961. típuszám alatt pedig hazudozó mese gyűjtőnévvel altípusokba sorolja, a különböző nagyotmondásokat, abszurd eseteket vonja együvé. Az abszurd esetek hosszabbak, szerkezetük több motívum összekapcsolásából áll.²⁹

A hazugságmesé hőséi, előadóí, az előadás formájá

A hazugságmesék hőséi és előadóí³⁰: vadászok, halászok, tengerészek, kiszolgált katonák, diákok, olykor tréfás kedvű parasztemberek. Kovács Ágnes szerint a parasztemberek a paraszti életforma kevészámú kalandlehetőségéről mondanak hazugságmesét: mikor én kisfiú voltam (AaTh 1961C*); mikor én vásárra mentem (MNK 1961 E*), de ide tartozik a tündérmesét lezáró rendkívüli lakodalom, ahol a mesemondó is ott van (pl. a zacskóba zárt ész); a diákéletet idézi a küzdelem az óriás bolhával (MNK 1962C*2), a tetű temetése (MNK 1961C*1) és a „Szarkaháború” (MNK 1962B*). Ez utóbbiak napjainkig élnek a szóbeliségben mint kiszámolóék és köszöntök, s világosan utalnak a műfaj félnépi jellegére.

A hazugságmesék kedvelt formájá az *egyés szám első személyben* elmondott képtelen kalandok hosszú sora, pl. láttam a kacsán egy tavat, hozzávágtam a fejszét, a kacsá hullámot vetett, a tó elrepült (oroszá népmese). A hazugságmesére is igaz Voigt Vilmos megállapítása, miszerint a jó előadó változtathat, mert ezzel csak

²⁸ BENEDEK 1989. 20–21.

²⁹ BERZE NAGY 1957.

³⁰ Voigt Vilmos a mesemondók közé sorolja a vándormunkásokat is. VOIGT 1975. 299.

kiszínezettebbé teszi a mesét. Vannak újító mesemondók, de a nagy mesemondók csínján bánnak az újítással.³¹

A hazugságmese funkcióját tekintve lehet:

–gyermekmese, mendikáns ének, lakodalmi gajd, rövidebb formában használatos lehet mesebevezető (pl. mesekezdő formulaként gyakori az óriási jegenyefa, amely meséket hordoz az ágán), mesezáró mondókaként is.

A hazugság foka szerint lehet:

–*réális színezetű*, rendkívüli mértékben felnagyított tárgyról, eseményekről szóló vagy a *tapasztalati valóság ellenkezőjéről*, a megfordított, a tótágast álló világról elmondott, versbe szedett vagy eldalolt epikum. Az utóbbi típusba tartozó népmesetípusok magyar és nemzetközi változatait jórészt többé-kevésbé kötött formában, ritmikus, olykor rímes prózában jegyezték fel. A verses változatok mögött dallamot sejtünk vagy tudunk. Tücsöklakodalom, állatlakodalom, pl. Házasodik a tücsök, tréfás lakodalmi dal. Cselekménye: a tücsök a szúnyog lányát kéri feleségül, különböző állatok a lakodalom tisztségviselői pl. hörcsög a vőfély, farkas a mézárós. A zenekar tagjai is állatok pl. szúnyog a prímás, béka a flótás. A lakodalom nagy táncmulatsággal, végül verekedéssel fejeződik be. Az állatlakodalom verses feldolgozása Európa-szerte ismert. A magyar nyelvterületen jórészt ma is élő változatok a 17. századi ének közvetlen vagy közvetett leszármazottai.³² A magyar népmesekatalógus³³ 31 változatát tartja számon, funkciója és stílusa alapján a kollégiumi diákköltészet terméke. A legkorábbi feljegyzés a

³¹ VOIGT 1998b. 245–248.

³² TURÓCZI-TROSTLER 1942.

³³ A népmeseszövegek folklorisztikai vizsgálata elképzelhetetlen anyaguk osztályozása, rendszerezése nélkül. A népmesetípusok felállítására Katona Lajos tett először kísérletet (1903–1904). Munkáját tanítványa, Berze Nagy János folytatta Antti Aarne nemzetközi katalógusa alapján. A nemzetközi népmesekatalógus-kutatás véráramába került Honti János típusjegyzéke. Munkája az első nyomtatásban megjelent összefoglalás a publikált magyar népmesekatalógus-anyag műfajairól és típusairól. Mindkét népmese-katalógus lezárult az 1930-as évek végén. Az Aarne munkájának St. Thompson által kibővített második (1928), jóval a harmadik kiadás (1961) megjelenése előtt a ma ismert mesekincsnek csupán 10–15 százalékát katalogizálja. Ezért vált szükségessé a magyar népmese-katalógus munkálatainak a megindítása. Az anyaggyűjtés, illetve a kötet szerkesztés munkája 1953 óta folyik.

dunántúli Szentsei-daloskönyvből ismeretes.³⁴ Ebbe a típusba tartoznak a különböző keretbe foglalt hazugságversenyek is, amit Thompson a hazugságmese, de a novellamesék közé is sorol, van köztük hiedelemmese jellegű is. Egyik legismertebb: a királykisasszony ahhoz megy férjhez, aki olyat hazudik, amit ő nem hisz. Más keretek: úr és szolga, nemes és jobbágy fogadnak, az lesz a nyertes, aki olyat mond, a másik nem hisz (AaTh 1920C; 7 változat). Az óriás három juhásznak csak akkor ad tüzet, ha olyat hazudnak, amit ő nem hisz el, de ha nem teljesítik: nyársra húzza, és megsüti őket (AaTh 1920H. 4 változat). Kettő-három szabadságos katona hazafelé értéktárgyat talál, azé lesz, aki nagyobbat hazudik (MNK 1920K*; 7 változat).

Dijnyertes hazugságok közé tartoznak: az óriás káposzta, melynek árnyékában egy regiment hűsöl, és a hozzávaló óriás üst (AaTh 1920A, Thompson, Motif index x1401, x1030.1.); az óriás tojás (AaTh 1960L; Thompson, Motif index x1813); egyéb óriás állatok és tárgyak; az égben járás (samánisztikus alapmotívum, hazugságmese): a hős az égig érő fán (szalmaszálon, káposztakóró létrán, korpakötelen stb.) felmászik az égbe. Ott rendkívüli dolgokat tapasztal, közben a fát kivágják, kénytelen egy korpából font kötéllel lejönni; egy egér elrágja a kötelet, leesik (AaTh 1889 kBN, 1961** A 5,8,12,1417). Folytatása rendszerint: (AaTh 1882) belefürödik a földbe, hazaszalad ásóért és kiássa magát. Az égben járás mesetípus más változatában a hős már felnőtt ember, mikor apja lakodalmán résztvesz; ill. Apám keresztelője: a hős már felnőtt férfi, mikor apja keresztelőjén résztvesz, és keresztvízért megy az égbe. (AaTh 1962I.)

A *hazugságverseny* közé tartozik a közismert mese: a nagyotmondó legény és testvérei a trágyát tévedésből a szomszéd földjére hordják, megfogják a föld négy sarkát és átborítják a magukéra. Bevetik fűmaggal és tölgyerdő nő rajta, disznókat odaviszik makkoltatni. A hazugságversenynek számos más változata van, nagy számuk mutatja. Egyik változata, amikor a főhazugnak társa is akad, aki megerősíti a hazugságot. Például legismertebb ilyen mesetípus: „A hazug és a szót szóra mondó” (AaTh 1920A). Szegény ember fia útnak indul, társa is akad. Találkoznak a szolgabíróval: Ég a Duna! 25 botütést kap. Társa tanúskodik: sok sülthalat árulnak; 500 Ft bánatpénzt kap, megosztóznak rajta. Kedvelt formája még a hazugságversenyeknek: a

³⁴ KOVÁCS 1979b. 509–510.

szabadságra, vakációra hazafelé tartó katonák, diákok egymást iparkodnak lehetetlen állításokkal, kalandokkal elképeszteni. A földesúr, a kocsmáros ingyen ételt, italt, szállást biztosít annak a vendégnek, aki olyat hazudik, amit ő nem hisz el. A nagyotmondás még a közelmúltban is a mulattatás, szórakoztatás egyik formája. Specialistái pl. kaszárnyákban, kollégiumokban, paraszti környezetben ma is felbukkannak.

Nagyotmondások a Nagy Háború idején történetekről

Az ötletet, hogy a nagyotmondás után kutassak, Berecz András Hány emlékest című előadói estje, valamint egy rövid írása adta: „A háryadákat azért is kedvelem – mondja Berecz András–, mert többrétegű üzenetet hordoznak. Akiknek nincs a fülük kihegyezve, s a szívük sem telt meg szeretettel, még alkalmatlanok a történet megértésére, csak annyit tudnak, hogy itt valaki nagyot mond. Az első »alkalmassági vizsga«: átlátni a nagyotmondáson, mert többről van itt szó. Képzeljük csak magunk elé a közelmúlt magyar történelmének legcsúfabb kimenetelű háborúját, milyen lehetett arról számot adni, hogy habár csatát alig veszítettünk, mégis az országból csak meggyomag maradt? A megpróbált katonáemberek hazamentek, vettek egy nagy levegőt, és elkezdtek mókázni. Ha csak egyetlen ember csinálta volna, azt mondhatnánk, bolond volt, de ezt tették a magyar nyelvterület egészén. Összebeszéltek vajon a fronton: ha majd hazamegyünk, a rajtunk esett nagy szörnyűséget mókával üjtük agyon? Vagy végignéztek az övéiken, és azt gondolták, úgysem fogják megérteni, hiszen ők maguk sem értették, mi történt? Nem tudom, mi váltotta ki ezt a magatartást, de azt tudom, hogy sokszor népdalt, népmesét gyűjteni indultam, helyette katonatörténetekre akadtam. Furcsák, viccesek voltak: kurta történetek, egyik a másik után, mind arról szólt, hogy amerre a magyar katonák jártak – főleg Oroszországban –, milyen hatalmas dolgokat látni. A kozákoknak akkora templomuk volt, hogy amikor a pap azt mondta: »Gospodi pomiluj«, akkor egy lovas kozák vágatott a kántorhoz az ámenért. A másik történet egy zalalövői molnáré. Mikor kérdezték tőle a gyerekek, hogy miért van ilyen hitvány feje a bácsinak, azt felelte, hogy nemcsak az ő fejét sodorta le az ágyúgolyó, hanem még sokakét, és nem is nagyon ért rá válogatni közöttük, hanem az elsőt felkapta és a nyakába csavarta.

Ilyen furcsa, tiszteletlen történetekkel visszatérni a háborúból – ahol valódi csata volt, ahol valódi fejek hullottak – csak azok jogosultak, akik valóban átélték a történeteket. Ha ők valamiért fontosnak tartották, hogy a háború szörnyűségeit ilyen figuráson mondogassák el, hogy a nagy gazdasági világválság téli éjszakáin a fonóban az asszonyok ne vessenek, a gyermekek kacagjanak, a sánták, akik nem mehettek el a csatába, mosolyogjanak, akkor ezeket a XX. századi történeteket kár volna nekünk kidobni az ablakon. A történetek vidámsága közben meg kell értenünk egy nép történelmi gondolkodását, reménykeresését, mert miközben csörgősipkáját rázza, nyelvet nyújt, tiszteletlenkedik saját balsorsával, erőt gyűjt a következő napokra, a következő évszázadokra. Ahhoz, hogy egységes mesévé fűzhessem őket, kellett egy alaptörténet, s szinte adta magát az obsitos néven összefoglalt mesetípus. Úgy tűnik, a nagyotmondó katona szinte mindenütt megtalálható az emberiség emlékezetében, ismerik őt Közép-Ázsiától Írorszáig. Egyikük a mi Jánosunk, akinek lováról azt mesélik, hogy szomjúságában napok óta itta már a Don vizét, mígnem hősünk megelégette a várakozást, vágyott is már haza erősen, nagyot csapott a ló farára, mégis a levegőt ütötte. Egy ágyúgolyó ugyanis úgy ütötte le a ló hátsó felét, hogy amit a szájával felszívott, hátul spriccelte kifelé. Azóta máshol folyik a Don vize... Mondott hasonlót Münchhausen báró is, de attól, hogy magyar nyelven szól és János mondja, igazán a miénk.”³⁵

Eleinte szinte lehetetlennek tűnt a feladat. Úgy nézett ki a kutatás kezdetekor, egy már feledésbe merült, már az emlékezetből sem felidézhető téma után keresgélek. De azután egyre több nagyotmondó történet került elő.³⁶ A néprajzi gyűjtés 2001-ben kezdődött, közel két évig tartott. De már ezt megelőzően hónapokkal előbb megkezdődött a néprajzi gyűjtőutak megszervezése, a lehetséges adatközlők felderítése. A néprajzi gyűjtés során két *Háry János típusú* emberrel találkoztam (Gyergyóalfalu, Magyarlapád). A többiek *másodlagos közlők*, visszaemlékezéseikből idézték fel a nagyotmondó egyéniségek alakját. A történetek elbeszélői valóságosnak adják elő azt, amik a valóságban nem fordulnak elő, a társadalmi köztudat szerint hihetetlenek.

Kutatópontok:

³⁵ N. Tóth Ida: Háry János, avagy a nagyotmondás dicsérete. Ezredfordulós számadás az ének- és mesemondó Berecz Andrással. *Magyar Nemzet* 2001. január 2.

³⁶ KARÁCSONY-MOLNÁR 2013. 259–267.

- Dunántúl (*Katafa*),
- Felvidék (Ipolyság),
- Alföld (Karcag, Szeged, Nyírkarász),
- Bácska (Temerin, Péterréve, Oromhegy, Szabadka),
- Erdély (Csernáton, Csíkmadaras, Csíkrákos, Déva, Esztelnek, Hosszúfalu, Gyergyóalfalu, Gyimesbükk, Gyimesfelsőlok, Kalotaszentkirály, Magyarlapád, Magyarszovát, Méra, Szék, Székelykocsárd),
- Moldva (Lészped, Lujzikalagor).³⁷

*A nagyotmondás helyszínei, témái*³⁸

HELYSZÍNEK	TÉMÁK
ERDÉLY Csíkrákos	– az első világháborúban történt, hogy át kellett ússzák a Volgát és mikor már odaértek volna a túlsó partra, addigra elfáradtak, vissza kellett forduljanak
	–olyan hideg volt, hogy az őr kutyája, ahogyan a kanyarban futott a hidegtől elpattant
	– a katonaságnál a nadrágnak olyan élet kellett vasalni, hogy a macska fejét –mikor odadörgölözött a nadrághoz– a nadrág éle levágta
	– olyan hideg volt Szibériában, hogy a hang megfagyott, tavasszal megolvadt és óriási hangzavar támadt
Csíkmadaras	– a katonaságnál olyan szigorúság volt (ti. az első világháborúban), hogy olyan díszlépést vágtak a katonák, hogy a húsz méteres mély kútból a víz kifröccsent, a temetőben a sírokból még a halottak is kikönyököltek

³⁷ Dőlt betűvel jelöltem a kutatópontok közül azokat, ahol sikerült még nagyotmondásokat találnunk.

³⁸ A témák, a témák magjai különböző változatokban élnek, nagyon sok felbukkan több tájegységen, helyszínen is. A tanulmány terjedelmi korlátai miatt nem a teljes anyagot közlöm.

	Szibériában olyan hideg volt, hogy a tűz megfagyott, olyan nagy káposzta termett, hogy egy század kapálta
Déva	– az első világháborúban az oroszok jöttek ki a földből, Daradics Antika a lyukat betömte egy kővel, így megmenekültek
Magyarlapád	– a víz alatt egy tankban az orosz katonák nem vették észre, hogy véget ért a háború, annyira belemerültek a kártyázásba
Székelykocsárd	–ágyúgolyón való utazás
Gyimes	–Szibériában nagy hideg miatt a barakk oldalához csapódva megfagyott a tűz, tavasszal, amikor felengedett, leégett a barakk – a barakkban volt egy öreg falióra, ami olyan öreg volt, hogy az ingájának az árnyéka is vájatot véssett a falba
	–Szibériában nagy tornyot építettek, a kőműves kiejtette a kalapácsot, amire a földre ért kirohadt a nyele, olyan magas volt, hogy látta az édesanyja otthon, Gyimesben fonja a fonalat
	– olyan nagy káposzta termett, hogy egy levele betakarta volna egész Romániát,; nagy méretű üst, kád
Szék	–az első világháborúban a székiek a Földközi – tengeren hajóztak, vihar támadt, a hajó felborult velük, ők kiszálltak, visszaállították a hajót és utaztak tovább
DUNÁNTÚL Katafa	– az első világháborúban ellőtt testrészek kicserélése (fej, kéz), emiatt nevezték el a későbbiekben a nagyotmondót Szörös Pistának (az elcserélt szörös kezéről)
ALFÖLD Nyírkarász	Szibériában –olyan magas tornyot építettek, hogy a kőműves leejtette a baltát, mire az földet ért, a nyele kirohadt belőle
	–olyan nagy oltár volt a templomban, egy lovas kozák katonának egy napig tartott mire körbejárta
	– olyan nagy harang volt a templomtornyban, hogy a harangozó lefeküdt, egy cigarettát elszívott, mire a harang nyelve az egyik szélétől a másikig elért
	– olyan nagy „buga” (=napraforgó) nőtt, hogy egy lovas ember elfért alatta
Bácska– Temerin	–az első világháborúban a kozákok a szakadékba estek (félreugratott a lovával, s a lendülettől az őt megtámadó 150 kozák a szakadékba zuhant)

	– Kozákvágó Mező Sándornak hívták, mert csak úgy hullott a sok fej, ahogyan a kardjával kaszabolta őket; az egyik fej miután levágta elkezdett oroszul beszélni
--	---

A nagyotmondás alkalmai, helyszínei pl. a vasárnap délutáni beszélgetések, kártyázások, disznótor, tollfosztó, lakodalom, „útnálkútnál”, kocsmá, kaszinók, kerekeshely³⁹. *Hazugságverseny* az elbeszélések szerint az 1960-as években a Csikkarcfalván a bútorüzemben, Székelykocsárdon a vasútnál az 1970-es években, valamint Gyergyóalfaluban a vadőr, a kollektív brigádos és a milicista között történt. A nagyotmondó egyéniségek *ragadványnevei*: pl. Hazug Pista (Gyergyóalfalu), Igazmondó Medve Gyuri (Nyírkarász), Szőrös Pista (Katafa), Kozákvágó Mező Sándor (Temerin). Sokan közülük „járt-kelt” emberek voltak, pl. „...egy jobbágytelki székely volt. Ő gyalog északtól délig az egész földtekét bejárta.”; „bejárta Perzsiát, az északi Jeges tengerrel is járt! (Temerin); Földközi-tengeren hajókázott (Szék), Szibériában voltak hadifogságban (Nyírkarász, Gyimes).

A nagyotmondók foglalkozása, vagyoni helyzete nagyon különböző pl. lókupec, kanász, molnár, gazdálkodó, vadőr, méhész, első világháborút megjárt katona. Az ő történeteiket mesélők között már vannak iskolázott értelmiségiek is (pl. rajztanár, kántor, művész, néptáncsoport vezető, képviselő), valamint egyszerű, iskolázatlan parasztemberek. A mesélők *szegényebb és a gazdagabb rétegből* egyaránt származnak. Többségük férfi, egyetlen nő volt közöttük (Gyimes), de ő is egy férfi nagyotmondó meséjét idézte fel.

A mesélés többféleképpen történt: kereken elmondta a történetet, magyarázatot fűzött hozzá, esetleg élenkítő mimikát, gesztusokat is használt. Az *előadás* történhetett egyes szám első személyben, még akkor is, ha nem a saját történeteit adta elő az illető, hanem felidézte a nagyotmondó szavait. Ekkor gyakran használta azokat a szófordulatokat, hangsúlyokat, amit a mesemondáskor hallott, pl. Temerinben „Vágtam a kozákokat koma!” Előfordult az is, hogy egyes szám harmadik személyben mesélte el az adatközlő a meséket, de ez csak abban az esetben, ha másoktól hallotta a történetet. Ha a hallgatóság kételkedik, gyakran elhangzó kérdés lehet: Miért, te ott

³⁹ Zsók Béla már gyerekkorában lejegyezte az édesapja kerekeshelyében hallott nagyotmondásokat. Három nagyotmondó volt Déván: Daradics Antal, Daradics Péter és Zsiga János. ZSÓK 2000. 92–106.

voltál? ” (Temerin), „Hozzak ide tanút rá?” (Magyarlapád) vagy a gyakran elhangzó felkiáltás: „Bizony Úristen, hogy úgy volt!” (Déva). Az adatközlők szavahihető komolysággal adták elő a történeteket, legfeljebb a történet végén jelent meg egy huncut mosoly a mesélő arcán.

A közösség tagjai továbbmondják, színezik, változtatják a történeteket, pl. Temerinben (Bácska) ugyanazt a történetet más- és másféleképpen adták elő, de a történet lényeges elemei mindegyikben megvoltak. Az is közös bennük, hogy mindegyik visszaemlékező megpróbálta a mesélő hanghordozását, gesztusait utánozva előadni a nagyotmondásait.

A nagyotmondások között *reális színezetű*, rendkívüli mértékben felnagyított tárgyakra (pl. magas torony, óriás üst, kád), eseményekről vagy a *tapasztalati valóság ellenkezőjéről* szövegek (pl. a háborúban levágott fej, elvesztett fej, kéz másikkra cserélése) is voltak. *A nagyotmondó közösség által történő megnevezései*: dicsekvők, domborítók, hazugtarisnyák, hanglérkodók, gurigatók, tett bolondok, színleg csinált bolondok, készakarva csinált bolondok, város bolondjai, finoman hazudók, ritka példányú, rendes magyar emberek. A nagyotmondásra találó kifejezéssel élnek Karcagon: „Ég a Tisza oszt szalmával oltják!”

A mesemondó és közösség viszonya: a közösség által elfogadott, sőt megbecsült emberekről van szó. Ezt egy gyergyóalfalusi, értelmiségi rétegből való férfi így fogalmazta meg: „Unalmas lenne nélküle! Halála után – de már most is másképpen hívják majd azt a helyet ahol élt, ahol a háza volt: Nem azt mondják majd Görgény hídján innen és túl, hanem Hazug Pistán innen és túl!” A karcagi nagyotmondókról a következőket mondta az adatközlő: „Mindegyikük köztiszteletben álló ember volt, fél Karcag kint volt a temetésükön.” A nagyotmondás nagy élményt nyújt az embereknek (Csíkrákos); sőt „az ilyen beszédektől meggyógyulnak a betegek” (Katafa), Volt olyan vélemény is, hogy aki a történetet elmesélte, hangsúlyozta, hogy ez csak olyan viccféle: „viccnek bejár, s jó vicc mondjuk azt. Elnevettek egy egész vasárnap délután az ő mondókáin” (Szék). A nagyotmondások egyik legfőbb célja a hallgatóság szórakoztatása volt. A népi tréfálkozó kedv megnyilvánulásai ezek, gazdag fantázia tükröződik bennük. Minden esetben alkotói folyamat, amihez nélkülözhetetlen az előadói tehetség és ihletettség.

IRODALOM

AARNE, A.–THOMPSON, Th.

1961 *The Types of the Folktales*. Second Revision, FFC 184. Helsinki.

BENEDEK Katalin

1989 A fenékkal felfordult világ. In: Kovács Ágnes (szerk.): *Magyar népmesekatalógus* 8. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.

BERZE NAGY János

1957 *Magyar népmesetípusok I–II*. Baranya Megye Tanácsa, Pécs.

BOGNÁR Péter

2013 A János vitéz közköltészeti forrásai: a hazugságversek. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb Közköltészeti Tanulmányok* 2. Reciti, Budapest. 231–240.

DÖMÖTÖR Tekla (szerk.)

1954 *Régi magyar vígjátékok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

KARÁCSONY-MOLNÁR Erika

2013 „Ez úgy igaz, ahogy hiszitek...” – Nagyotmondó mesélők nyomában Berecz Andrással. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred elején*. International Research Institute, Komarno. 259–267.

KÁKOSY László – RAJ Tamás

1975 Hazugságtörténet. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* 4. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 299.

KÁSZONYI Ágota

1982 Münchhausen. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* 8. kötet Akadémiai Kiadó, Budapest. 707–708.

KOVÁCS Ágnes

1979a Háriáda. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 471.

1979b Hazugságmese. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. kötet Akadémiai Kiadó, Budapest. 509–510.

KOVÁCS Ágnes (szerk.)

1989 A magyar hazugságmesék katalógusa. (AaTh 1875–1999) *Magyar Népmesekatalógus* 8. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.

KOVÁCS Endre

1982 Münchauseniáda In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* 8. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 708.

KOVÁCS Endre – KURUCZ Ágnes

1975 Hazugságtörténet. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* 4. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 300.

MARTINKÓ András

1975 Hazugságtörténet In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* 4. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 300.

TAR Ibolya

2007 Et(iam) sic itur ad astra Irónia es fantasztikum az ókomeidiában és a menipposzi szatírában. In: Csörsz Rumen István – Szabó G. Zoltán (szerk.): „*Nem sűlyed az emberiség!*” Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest. 17–24.

THOMPSON, STITH

1946 *The Folktale*. Dryden Press, New York.

TURÓCZI-TROSTLER József

- 1942 *Fenékkal felfordult világ.* Ranschburg Gusztáv
Könyvkereskedése, Budapest.

VOIGT Vilmos

- 1975 Hazugságmese In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* 4. kötet Akadémiai Kiadó, Budapest. 299.
- 1998a A magyar népmese műfajai. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór.* Osiris Kiadó, Budapest. 242–245.
- 1998b A mesemondó és közönsége. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór.* Osiris Kiadó, Budapest. 245–248.

ZSÓK Béla

- 2000 Dévai nagyotmondások. In: *Én mindig otthon voltam* (néprajzi írások Déváról). Kriterion, Bukarest–Kolozsvár. 92–106.

KARÁCSONY-MOLNÁR, ERIKA

STORIES OF BLUFFING FROM THE AGE OF THE GREAT WAR

The idea to search after the genre of „bluffing” („nagyotmondás” in Hungarian) was inspired by the Hány János memorial event and writing of András Berecz. The main reason I like the above mentioned genre is that it carries multi-layer/complex messages. „Those, whose senses for the stories like that aren't fully developed, and whose heart is not yet filled with love are incapable of understanding the story, all they know is that some is lying (bluffing)” said András Berecz. The first „aptitude test” is about to see through the bluffing, as it has a deeper message. The returned broken soldiers of the lost war decided to take a deep breath and lighten the mood. The majority of bluffings were about the size of the things they witnessed (for example: huge vegetables, towers, bells) and how strange things happened to them during their way, especially in Russia. For instance there was a story about a former soldier who explained the reason of his ugliness. He claimed that after a serious injury from a cannon during the war, he lost his head, and since he had

no time to pick and choose, he grabbed the first head he found and wrapped it around his neck instead of his own. Returning with such strange and unrespectful stories like these – what were based on real battles and struggles, with real heads falling – was the right of only those, who have indeed lived and fought through the events of the war. Through these stories we can easily understand the historical thinking and the pursuit of hope of our nation. My ethnographical research began in 2001 and lasted two years in the Hungarian language area, which included about 25 researcher locations. (Documentum film director: Karácsony-Molnár Erika, Cameraman: Kötő Zsolt, Mohi Sándor, 55 min., 2002).

Hazug Pista bácsi, Gyergyóalfalu, 2013
(Fotó: Kötő Zsolt)